BOGDAN L. DABIĆ

O mogućnostima transkripcije sa slovenskih jezika koji se služe latinicom

Pojam transkripcija upotrebljavam ovdje u jednom modificiranom ne baš terminskom smislu: ovdje on ima značenje pisanja slovima i fonemskim inventarom srpskohrvatske latinice, u smislu naših navika fonetičkog pisanja stranih riječi, mahom antroponima i toponima. Latiničnim pismom danas se služi većina slovenskih nacija, mada broj Slovena koji se služe ćirilicom preteže. Zapadni Sloveni svi pišu latinicom: Česi, Slovaci, Poljaci, Lužički Srbi. Od južnih Slovena samo Bugari i Makedonci služe se isključivo ćirilicom. Slovenci se služe isključivo latinicom. U srpskohrvatskom jeziku u upotrebi su oba pisma. Preciznije rečeno, stvari praktično stoje ovako: Hrvati se služe latinicom, a Srbi upotrebljavaju oba pisma: ćirilica im je glavno pismo, ali ne zaziru ni od latinice. Srbi su, također, jedini slovenski narod koji je dvoazbučan. U tome se ogleda njihova politička i kulturna istorija.

Iako su najstarija pisma kod Slovena glagoljica i ćirilica, i latinica ima dugu tradiciju kod zapadnog ogranka južnih Slovena. U našim zapadnim oblastima ona se upotrebljava od 14. vijeka, a već u 15. i 16. vijeku ona suvereno vlada. Ona je u Hrvatskoj vrlo brzo potisnula i ćirilicu i glagoljicu. Iako je glagoljica u Hrvatskoj doživjela 19. vijek, ipak je ona poslije 15. i 16. vijeka imala epizodan karakter u hrvatskoj književnosti.

Slovenski jezici znatno se razlikuju od latinskoga po svome inventaru suglasničkih fonema, i to je predstavljalo naročitu teškoću u podešavanju latinice za kulturne potrebe Slovena. Podsjetimo se samo na to da se opšteslovenski suglasnički sistem definitivno uobličio poslije nekoliko uzastupnih talasa palatalizacija i jotovanja: time je dobijen velik broj palatalnih suglasnika: *č*, *ž*, *š*, *ł*, *ń* itd. U srpskohrvatskom jeziku na to su se naslojila još i nova jotovanja — u rezultatu gubljenja poluglasnika. Tako se broj palatalnih

suglasnika uvećao: dobili smo *ć* i *đ*. Osim toga, i u opšteslovenskom jeziku postojali su i umekšani (palatalizovani) suglasnici: svi su suglasnici bili umekšani i ispred svih vokala prednjeg reda. U svim slovenskim jezicima održavaju se ove dvije osobine praslovenskog suglasničkog sistema. Srpskohrvatski jezik razvio je još dalje tendenciju jotovanja i sačuvao je dosta dosljedno rezultate opšteslovenskih palatalizacijâ. (Oni su u njemu postali više morfološki). Međutim, onu drugu tendenciju — umekšavanje suglasnika ispred vokala prednjeg reda srpskohrvatski jezik je redukovao ili, bolje reći, otklonio. U našem savremenom jeziku više nema umekšanih suglasnika, već samo mekih.

Iz navedenih razloga svi Sloveni koji su se našli u domenu rimske civilizacije imali su dosta muke da prilagode latinsku azbuku svome inventaru suglasničkih fonema. Najbolji je primjer za to poljski pravopis. Slično je bilo i kod Hrvata. U tome prilagođavanju Hrvati su se u starija vremena više pridržavali *sistema složenih grafema*. Uostalom, ovo pitanje je kod nas iscrpno i stručno obrađeno kod Tome Maretića u njegovom radu *Istorija latiničnog pisanja kod Hrvata*. Hrvatski književnici i pravopisci imali su pred sobom modele koji su im se nudili sa raznih strana: italijanski, mađarski, njemački. I zbilja, svi su oni bili primjenjivani u istoriji hrvatske pismenosti i književnosti. Često se pisalo »bez ustrojenija«, kako bi to rekao Hrabar, i u hrvatskoj latinici. Način pisanja nije bio usaglašen ni kod pojedinih pisaca niti regionalno. Vladao je veliki haos i nedosljednost: dešavalo se da se jedan glas piše na deset raznih načina. Stoga je Maretić i mogao da kaže da je hrvatski pravopis prije 19. vijeka bio složeniji i od samog engleskog, koji inače važi kao najsloženiji od svih latiničnih pravopisa.

Tek prije stotinjak godina Iirici su uveli češki način pisanja latinicom: to je *sistem dijakritičkih znakova*. U načelu tu se jedan glas piše jednim slovom i plus dijakritički znak. U hrvatskosrpskom jeziku ostale su ipak tri složene grafeme: dž, lj, nj. U češkom je ostala samo jedna: ch. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti nije uspjela da sprovede jednostavnije znakove ǵ, ḷ, ń.

Kako treba urediti transkripciju sa latinice na ćirilicu u srpskohrvatskom jeziku, to je odavno rekao još Vuk: da bez ostatka možemo svako slovo latinice transkribovati ćirilicom, i obrnuto. Hrvati i Srbi, zbilja, bez teškoća danas vrše transkripciju riječi zajedničkog jezika. Tu su i Hrvati i Srbi u boljoj situaciji od svih ostalih Slovena (doduše, to ima i lošu svoju stranu).

U našem zajedničkom jeziku hrvatskosrpskom dozvoljena su u važećem pravopisu dva načina pisanja stranih riječi (vlastitih imenica): izvorni način i takozvani fonetički. Moram ovdje reći da je izvorni način pisanja kod nas zapravo samo grafijski: njime se postiže samo grafijska, rekao bih službena i administrativna vjernost originalu. Inače, fonetički mi se udaljavamo od originala pišući izvorno. Drugačije ne može ni biti, jer je apsurd tražiti od našeg prosječnog čovjeka da poznaje način pisanja latinicom tako mnogih, i tako različitih, jezika: engleskog, mađarskog, turskog, portugalskog, finskog, litavskog. Međutim, izvorni način pisanja ima svojih pred-

nosti u službenim i administrativnim poslovima, a takođe u naučnoj literaturi i bibliotekama. Još nešto treba reći o izvornom načinu pisanja kod nas: njega se pridržavaju samo kad je riječ o složenim grafemama, ali ne i kad su u pitanju dijakritički znakovi.

Razumije se, u ovome radu ja imam u vidu samo fonetički način pisanja u našem jeziku. Samo tako formulacija naslova može imati nekoga smisla.

Sada ćemo razmotriti pravopisne odredbe o transkripciji (načinu pisanja) riječi iz pojedinih slovenskih jezika koji se služe latinicom. Počećemo od slovenačkog jezika, jer nam je on najsrodniji.

Slovenački jezik. Slovenački jezik nije nam dalek po svome intervalu fonema, pa će nam i transkripcija biti dosta laka. Izuzev glasa *dž*, slovenački jezik poznaje gotovo sve foneme koje ima i naš jezik. Slovenci nemaju *ć*, *đ*, *dž*. Slovenačko *č*, doduše, nije fonetički istovetno s našim *č*, ali mi ga po tradiciji pišemo našim *č*, jer za nas pri ovoj operaciji nije ni važna toliko fonetika koliko fonologija. Ovakav način transkribovanja sasvim zadovoljava, a potpomaže ga činjenica da ni u Zagrebu nema opozicije č i ć. Slovenačko tvrdo *l* (ł) danas se izgovara kao bilabijalno u̯, ali mi nemamo razloga da hvatamo tu fonetičku nijansu, pa ćemo pisati onako kako pišu Slovenci, a ne kako izgovaraju Slovenci. Što se tiče tembra slovenačkih vokala, tu nismo u mogućnosti da išta učinimo u prenošenju opozicije zatvoren/ otvoren vokal.

ZAPADNOSLOVENSKI JEZICI. Razmotrimo sada zapadnoslovenske jezike sa ovog stanovišta

Češki jezik. Po razvitku praslovenske umekšanosti suglasnika ispred vokala prednjeg reda češki jezik nam je mnogo bliži negoli poljski i ruski. Češki jezik je znatno redukovao obim umekšavanja, i to u dva pravca: 1. ograničio je umekšanost na svega tri suglasnika — t', d' n'. 2. češki uopšte ne umekšava suglasnike ispred iskonskoga *e* i ispred *e* < ѣ: *zelený*, *teta; den* itd. (Uporedi rusko: зелёный, тётя; день poljski: *zielony*, *ciocia; dzień*). Sa druge strane, rezultati jotovanja u češkom jeziku mogu se lako nadomjestiti glasovima našega jezika. Jotovanjem dentala *d*, *t*, dobijeni su u češkom glasovi *z*, *c*. Jotovanjem labijala, pak, dobijamo sekvence u kojima se poslije labijala razgovjetno čuje jota: pěna (čitaj: pjena), bělit (bjelit), věru (vjeru). U ovom posljednjem pogledu češki je daleko podobniji za transkripciju glasovima sh. jezika negoli poljski i ruski. U poljskom i ruskom jeziku postoje umekašani labijali: *p'*, *b'*, *m'*, *v'*, pa se u korektnom izgovoru jota ne bi smjela izgovarati. U savremenom češkom jeziku, kako rekosmo gore, svega su tri umekšana suglasnika: dentali d' i t' i umekšani nazal n'. Pošto je ovaj posljednji glas prisutan i u našem jeziku (doduše kao mek), to nam pri transkripciji sa češkoga jezika pričinjavaju teškoće samo dva umekšana dentala: d' i t'. Ovdje nijesmo u mogućnosti da damo dobru zamjenu zbog ograničenosti našeg fonetičkog inventara. Stoga ćemo postupiti isto onako kako postupamo sa ruskim umekšanim dentalima t' i d' (koji doduše nijesu fonetički istovetni sa češkim). Ako je takav dental ispred *e*, njegovu umekšanost označićemo u našem jeziku pomoću jote: *Budějovice*

= Budjejovice, *Matějovice* = Matjejovice, ako je takav umekšani dental ispred *i*, njegovu umekašanost najbolje je zanemariti: *ticho* = tiho, *dílo* = dilo. Poseban je slučaj češka sekvenca *mě*. Ona se danas izgovara kao *mlje* (uporedi hercegovačko: *mljesto*). Zato bi bilo najbolje da je mi tako i transkribujemo, jer nam naš inventar suglasničkih fonema to omogućava.

Karakteristični suglasnici češkog jezika, koji mu daju posebnu fizionomiju, jesu zvučno *h* i rogato *ř*. Njihovo je postanje ovakvo: zvučno *h* je kontinuanta praslovenskog *g*, a rogato *ř* je nastalo od praslovenskog umekšanog r'. (Umekšano *r'* čuva ruski jezik, a tragove njegove umekšanosti čuva slovenački, kao jedini od živih južnoslovenskih jezikâ). Prvi od ova dva karakteristična suglasnika nijesmo uopšte u mogućnosti da transkribujemo, čak ni da sačuvamo fonološku opoziciju *h: ch*, naprimjer *snaha* = trud, nastojanje i *snacha* = nevjesta, snaha. Ovdje imamo istu situaciju kao u ukrajinskom i slovenačkom. Stoga bi, možda, najispravnije bilo da u transkripciji pišemo *g* umjesto *h*: fonetički ono nije mnogo dalje od zvučnoga *h*, a bolje se čuva veza sa opšteslovenskim korijenom i održala bi se relevantna opozicija češkog jezika.

Što se tiče glasa *ř*, tu možemo pisati naše *rž*. Samo treba imati u vidu da je češka fonema prost glas. Ali mi to ovako tanskribujemo samo onda kad je fonema *ř* u intervokalnom položaju ili se nalazi poslije zvučnoga suglasnika. Poslije bezvučnoga suglasnika pisaćemo *rš*. Valja imati na umu da ovaj češki glas ima u svome sastavu i elemenat glasa *r* i elemenat glasa *ž*, samo što su ti elementi stopljeni i što su postali neraščlanjivi. Međutim,u izgovoru je pretežniji elemenat *ž*.

Da vidimo kakva nam uputstva daje za ovo naš pravopis i da lingvistički vrednujemo valjanost njegovih odredbi. Prije svega pada u oči da pravopis zanemaruje umekšanost dentala u grupama *di*, *ti*. To se tamo ovako formuliše: »Grupe *di*, *ti*... pišu se kao *di*, *ti*... : Durdík = Durdik, Divíšek = = Divišek, Tichý = Tihi, František = František Kratina = Kratina... (str. 164). Razloga za takvo rješenje ima dovoljno, ali ja mislim da bi se, u slučaju potrebe da se obilježi opozicija po mekoći, smjelo upotrijebiti pisanje *tji*, *dji*. Ovo stoga što druge mogućnosti u našem jeziku nemamo. Zanimljivo je da se o glasu *h* češkoga jezika u našem pravopisu ništa ne kaže. Iz toga zaključujem da se podrazumijeva samo po sebi — da ga i u našem jeziku treba pisati istim znakom. Smatram, ipak, da je trebalo bar napomenuti da su u češkom jeziku *h i ch* dvije različite foneme. Što se tiče zanemarivanja umekšanosti dentala *t* u češkom formantu *-ště*, za to ima dovoljno razloga: njemu tačno odgovara naš tvorbeni model za *-ště* (razumije se sa tvrdim *t*), pa je ovaj morfološki razlog odlučio kao dodatni.

Složenost suglasnika *ř*, koji se uz to javlja u dvije pozicione varijante: zvučnoj i bezvučnoj, uticala je da i propis o njegovoj transkripciji bude zamršen i nedosljedan. Za sve Slovene, izuzev Čeha, to je težak suglasnik. Nijesu ga uzalud ruski slavisti nazvali »glasom složene tvorbe« (Bernštejn) i »glasom na *ž* nalik« (Trubecki). U našem pravopisu razlikuju tri njegove pozicije: 1. na početku riječi i na kraju riječi 2. iza zvučnih suglasnika 3. iza

bezvučnih suglasnika: »Slovo *ř* na početku i na kraju riječi i između samoglasnikâ piše se skupom slova *rž*, iza zvučnih suglasnika slovom *ž*, a iza bezvučnih suglasnika slovom *š* (2) (str. 164). Tamo se daju i primjeri: *Řehoř* = Ržehorž, *Dvořák* = Dvoržak, *Kroměřiž* = Kromjeržiž, *Pohoř* = Pohorž, *Březina* = Bžezina, *Třebizský* = Tšebiski, *Přeštice* = Pšeštice. Ovdje bi, u svakome slučaju, trebalo precizirati prvu poziciju: na početku riječi *ispred samoglasnika*, jer ispred (bezvučnog) suglasnika ne bismo mogli nikako transkribovati sa *rž*. Na primjer, prilog *řka* = rekući mogli bismo pisati samo *rška*. Inače se ova odredba u cjelini može primiti. A ne bismo pogriješili da pišemo *rž*, odnosno *rš* umjesto *r*, jer bi se time bolje ukazivalo na opšteslovenski korijen. Inače je tačno da je elemenat *ž* (*š*) u ovome češkome glasu pretežniji od elementa glasa *r*. To je, vjerojatno, i odlučilo pri donošenju odredbe naših pravopisaca.

O češkim dugim vokalima u pravopisu se ništa ne kaže. Ali pošto mi ni u našem jeziku ne bilježimo ni intonaciju sloga niti kvantitet i mjesto akcenata, razumije se da to nećemo raditi ni sa češkim riječima. U slučaju prijeke potrebe mogli bismo upotrijepiti znak dužine, ali *naš znak*, nikako češki, jer se on podudara grafički sa znakom za naš dugi uzlazni akcenat.

Slovački jezik. Uza svu svoju bliskost sa češkim jezikom, slovački jezik razlikuje se od njega inventarom fonema. Na vokalskome planu tu je diftong û i vokal ä. Prvi se razvio od dugoga praslavenskog *o*, a drugi od nazalnog samoglasnika *ę*: *vûl'a*, < vol'a, *mäso* < męso. (Češki jezik ima tu *u*, odnosno *a*: *vůle*, *maso*). Naš propis, na žalost, ne pominje uopšte ove vokale slovačkog jezika, unatoč tome što su oni za književnu normu slovačku toliko karakteristični, jer dijele češki jezik od slovačkoga. Na suglasničkome planu slovački se takođe razlikuje od češkoga: odsustvom fenema *ř* i prisustvon foneme *l'*. Obje ove foneme vrlo su markantne i služe nam kao dobar znak raspoznavanja slovačkoga jezika. (Još jedna prozodijska crta slovačkog jezika može nam pomoći pri empiričkom percipiranju: u književnome slovačkom jeziku eliminišu se uzastopne dužine, tako da ovdje imamo ravnomjerniju distribuciju negoli u češkom). Inače, slovački jezik ima umekšane dentale *d'* i *t'*, kao i češki, pa ćemo i način transkripcije tih glasova sredstvima naše abecede biti i istovetan: *D'anova* = Djanova, *D'armoty* = Djarmoti, *Devín* = Djevin, *Detva* = Djetva, *Bardejov* = Bardjejov, *Demänova* = Djemenova, *Tekov* = Tjekov, *Tiepličký* = Tjepličkі, *Piešt'any* = Pješt'jani.

Pravopis je donio i jedino ispravno rješenje da se slovačko *l'* piše našim *lj*: *Král'ovany* = Kraljovani, *Král'ova hol'a* = Kraljova Holja, *L'ubohna* = Ljubohnja, *L'uboreč* = Ljuboreč, *Želiezovce* = Željezovce, *Pliešovce* = Pljeśovce, *Topol'čany* = Topoljčani. Razumije se da će se i slovačko *n* pisati našim *nj*: *Kremnice* = Kremnjice. Međutim, pravopis kaže da se i slovačko *l* ispred *i* (ako to nije dio diftonga) ima pisati *l*.

Pravopis je dobro regulisao pisanje slovačkih diftonga *ia*, *ie*, (osim ako su oni u poziciji poslije *l*, *n*): oni se u našem jeziku pišu kao *ja*, *je*: Div*ia*ky = Div*ja*ki, *Piešt'any* = P*je*štjani.

Slovački jezik ima i suglasničku fonemu *dz*. Nju možemo pisati u našem jeziku onako kako se ona bilježi u originalu: *Medzany* = Medzani, *Medzilaborce* = Medzilaborce. Uostalom, tu fonemu imaju još poljski i makedonski, pa smo je i tamo pisali na taj način. Prema tome, ova odredba je dobra.

O slovačkim prezimenima na *-ič* i na *-ic* pravopis je odredio da se ona imaju ostaviti tako, a ne podešavati prema našem modelu na *-ić*. Ta je odredba dobra, jer time bolje identifikujemo slovačko prezime, a svakako u našem jeziku imamo obje te foneme (*č* i *c*): *Sládkovič* = Slatkovič, *Čaplovič* = Čaplovič, *D'urovič* = Djurovič, *Hruškovic* = Hruškovic. Ako je novi pravopis i u našim prezimenima dopustio odstupanja od strogog jednačenja po zvučnosti, onda je gotovo bilo suvišno napominjati da to smijemo činiti i sa slovačkim prezimenima: *Podtatranski*, *Čadca*, *Bitča* ostaju u tome obliku i u našem jeziku. Ova je odredba više administrativnog karaktera, ali se sve više ukorjenjuje — u smislu grafijskog identifikovanja tuđih naziva.

Poljski jezik. Poljski jezik znatno se razlikuje od srpskohrvatskog, i po svome suglasničkom inventaru i po inventaru samoglasnikâ. U svome vokalnom sistemu on ima *tri samoglasnika više* negoli srpskohvatski. To su: *y*, zatim dva nazalna samoglasnika: *ą*, i *ę*. Poljski je, dakle, jedini od modernih slovenskih jezika koji je sačuvao opšteslovenske nazale, samo što su oni po svojoj distribuciji ne slažu se praslovenskim niti sa staroslovenskim. To je rezultat specifično poljske evolucije: jer su se negdje u 14. vijeku oba nazala bili stopili u jedan, koji je mogao biti i dug i kratak. Kasnije je od dugog ą postalo ǫ, a od kratkoga ą postalo je ę. Osim toga, nazali se u savremenom poljskom jeziku izgovaraju kao pravi nosni samoglasnici samo u poziciji ispred frikativnih suglasnika: *wąsy*, *wiązać*, *wąchać*. Inače podliježu dekomponovanju pod uticajem fonetičkog okruženja. Tako ispred labijala nazalni samoglasnik se raspada na kombinaciju o + m, odnosno e + m, na primjer: *Dąbrowska* = Dombrovska, *Zaręba* = Zaremba. Stoga je naš pravopis našao dobro rješenje kad je odredio da se poljski nazali u poziciji ispred labijalnih suglasnika imaju pisati kao kombinacije *om*, *em*. S ovim treba isporediti pisanje naših riječi *zelembać*, *prehrambeni*, *stambeni* i sl. U drugim pozicijama inače pišemo umjesto poljskih nazala kombinacije *on*, *en*: *Czestochowa* = Čenstohova i sl.

Poljsko *y*, svejedno što je ono u fonološkoj opoziciji sa *i*, mi nemamo mogućnosti da transkribujemo, tj. da ga napišemo slovom *i glasom* naše latinične abecede. Tako se ukida jedna važna opozicija poljskog jezika, ali tu smo ograničeni inventarom vokalskih fonema našeg jezika. Stoga su naši pravopisci učinili što se moglo. Tako ćemo, na primjer, poljsko prezime *Wysocki* transkribovati kao Visocki, a naziv varoši *Bydgość* = Bidgošć. Ovdje je prilika da se napomene nešto o poljskim prezimenima na *-ski* i na *-cki*: ta se prezimena i u originalu pišu sa običnim (mekim) *i*, a ne sa tvrdim *y*. Ovo napominjem stoga što se u našoj štampi, u težnji za izvornim pisanjem, često brkaju poljska prezimena sa češkim prezimenima toga tipa. Pošto se u češkom jeziku takva prezimena pišu sa *y*, onda se to prenosi i na poljska

prezimena. A dešava se, doduše rjeđe, da se češka imena, i kad se pišu izvorno, pišu sa *i* umjesto *y* — pod uticajem poljske grafije.

Posebno je pitanje kako ćemo u našem jeziku pisati poljsko ó (= *u* koje je postalo od *o* u rezultatu sužavanja vokala u zatvorenome slogu). Naš pravopis postupio je i ovdje lingvistički ispravno: ako takvo ó ostaje u svim padežima članovima jedne paradigme, pisaćemo ga kao *u*: *Józef* = Juzef, *Janówna* = Januvna, *Królówka* = Kruluvka, *Hajnówka* = Hajnuvka, *Górowo* = Gurovo. Ako se pak u zavisnim padežima vaspostavlja prvobitno *o*, onda takvo *o* pišemo i u nominativu: *Kraków* = Krakov (iako to Poljaci izgovaraju krakuf), jer je genitiv *Krakowa* itd., *Łodz* = Loď, jer je genitiv *Łodzi*; *Nowogród* = Novogrod, jer je genitiv *Nowogrodu* itd.

Poljska latinična abeceda podešena je sasvim drugačije od češke. Dok je češka adaptirana po sistemu dijakritičkih znakova, poljska je uređena po sistemu složenih grafema. Samo se glas *ž* piše jednim znakom (ż s tačkom), a u određenim pozicijama pišu se jednim znakom umekšani glasovi ś, ź i ć. Ostali palatalni suglasnici, kojih u poljskom ima pravo izobilje, pišu se složenim grafemama: cz = č, sz = š itd.

Poljski suglasnički sistem odlikuje se specifičnim razvitkom, u odnosu na sve ostale slovenske jezike. Prije svega, poljski jezik je, poput ruskog, sačuvao dobrim dijelom praslovensku umekšanost suglasnika ispred vokala prednjeg reda. Kao i ruski, razvio je fonološku opoziciju po umekšanosti. Ovo posebno važi za poljske labijale: oni su umekšani, pa zbog toga mi u sh. jeziku nemamo mogućnosti da tu njihovu osobinu vjerno transkribujemo slovima i glasovima naše latinice. Jedini mogući način jeste da pišemo jotu poslije labijala, i to u poziciji ispred svih samoglasnika osim *i*. Poslije *i* najbolje će biti da se zanemari umekšanost labijalnog suglasnika, utoliko prije što Srbi i Hrvati nemaju artikulacionih navika (sluha) za umekšan suglasnik uopšte, a pogotovu ne za umekšan labijal. Inače treba imati na umu da mi za nevolju pišemo poljske i ruske labijale — sa jotom —, a da se ona u korektnom izgovoru tih jezika ne smije nipošto čuti u izgovoru. Ovo za razliku od češkog jezika, gdje se jota upravo izgovara. Naš pravopis je to, uglavnom, tako i riješio: *Białystok* = Bjalistok, *Wieliczka* = Vjelička, *Miasto* = Mjasto itd. Osim toga poljski jezik ima još i umekšane velare *ḱ*, *ǵ*: *Mickiewicz* = Mickjevič, *Jagiello* = Jagjelo *Kielce* = Kjelce, *Cyrankiewicz* = Cirankjevič itd. Prilikom posjete poljskog premijera beogradska štampa pisala je *Gerek*, a sarajevska *Gjerek* (poljski: *Gierek*). Za oba načina pisanja ima dovoljno fonetičkog opravdanja: Beograđani su zanemarili umekšanost, a Sarajlije su je izrazili pomoću jote. Naš pravopis predvidio je ovaj drugi način. Dakle, ni umekšane velare ne možemo transkribovati glasovima našega jezika, nego njihovu umekšanost opet izražavamo pomoću jote.

Osobina je poljskog jezika da je on doveo umekšanost suglasnikâ do krajnjih granica: umekšanost je tu, u poređenju sa ruskim i češkim jezikom, pomjerena za čitavu jednu skalu. Naime, dentali *t* i *d* toliko su se u poljskom jeziku umekšali da su se kvalitativno izmijenili: postali su *ć* i *đ* -*ciało ćało* = tijelo, češki tělo = ťelo, ruski *telo* = ťelo; poljski *dzieło đeło* = djelo, češki

dílo d'ilo, ruski delo d'elo. Zbog toga nosioci srpskohrvatskog jezika imaju empirički utisak da je poljski jezik *mek i šuštav*. Ovom krajnjom umekšanošću poljski se slučajno podudario u nekim fonemima sa sh. jezikom, tako da nam je lakše transkribovati i neke poljske riječi negoli odnosne ruske i češke riječi. Tako na primjer poljski jezik ima opoziciju *cz* č — *ć*. Ovdje nam valja napomenuti da je dijapazon između poljskih afrikata znatno veći negoli između odgovarajućih naših, ali to je u suštini ista opozicija. Stoga ćemo tako i transkribovati: *Czesław* = Česlav, *Maciej* = Maćej.

Osim toga poljski jezik je pomjerio i artikulaciju umekšanih dentala *s* i *z*. Oni su izmijenili svoj kvalitet, i to više nijesu s- glas i z- glas, nego su oni sada š-glas i ž-glas. (Za razliku od ruskog, gdje imamo umekšano *s* i umekšano *z*: *seló*, *zimá*, u poljskom su to umekšano *š* i umekšano *ž*). Zapravo su to oni isti glasovi što ih ima i naš jezik u govorima hercegovačkog tipa, u riječima: *šjutra*, *kišjelina*, *kožji* i sl. Način pisanja umekšanih glasova ć, dź i ń u poljskom jeziku vrlo je komplikovan po poljskoj grafiji, ali je njihova transkripcija na naš jezik dosta laka, iz razumljivih razloga. Međutim, transkripcija umekšanih dentala ś i ź nama je vrlo teška. U poziciji ispred suglasnika naš pravopis predvidio je znemarivanje umekšanosti: *Swiętochowski* = Svjentohovski, *Zośka* = Zoska, *Kaśka* = Kaska, itd. Takođe i na kraju riječi: Łoś / Los. Ovdje je, doduše teško naći valjano rješenje, ali se pravopisnoj odredbi ipak može prigovoriti što je takvim načinom pisanja š-glas pretvorila u s-glas. A pogotovo ćemo prigovoriti odredbi da se i u intervokalnom položaju glasovi ś i ź pretvaraju u š-glasove: *Zosja* umjesto polj. Zosia, *Kazjo* umjesto polj. Kazio, a takođe ispred vokala — *Zjelinski* umjesto Zieliński, *Sjenkjevič* umjesto Siękiewicz itd. A evo zbog čega se ne možemo složiti s tom odredbom: ovdje smo u mogućnosti da sačuvamo š-glas, jer ga imamo u našem dijalektu. Tako bismo bili bliži poljskom originalu. Sjetimo se samo kako naši pisci pišu dijalektske riječi koje sadrže glasove z i s. Kočić, na primjer, piše: *šjutra*, *kišjelina* i sl. Tako i u poljskim riječima možemo u svim pozicijama, izuzev ispred *i*, sačuvati *š*-glas. I nema nikakvog razloga da ne postupimo tako. Time *ostajemo vjerniji originalu*, a osim toga *jasno razlikujemo poljske riječi od ruskih*. Drugo je u ruskom: tamo zanemarujemo umekšanost s i z. Vjetojatno su se naši pravopisci poveli za grafijom, kako se i inače prečesto povode za njom — i pri fonetičkom pisanju. Stoga je lingvistički ispravnije i fonetički bliže da pišemo *Šjenkjevič*, *Zošja* i sl.

U poljskom jeziku postoje dva l-glasa: tvrdo (velarno) ł i meko l. Ono velarno toliko je tvrdo da se zapravo u većini poljskih govora izgovara kao neslogovno u. Samo se u istočnoj Poljskoj, tamo gdje se on dodiruje sa bjeloruskim i ruskim, ono izgovara baš kao velarno *ł*, dakle približno onako kako je to u književnom ruskom jeziku. Meko poljsko *l* izgovara se približno onako kako ga izgovaraju naši Dalmatinci: *dála*, *bíla*. (U selima centralne Bosne naše l izgovara se dosta tvrdo).U donošenju odredbe o pisanju ovih dvaju poljskih suglasnika naši pravopisci su se rukovodili svojim empiričkim utiskom. Stoga su i otišli predaleko u supstituciji ovih poljskih glasova. U najboljem slučaju kod njih je odlučila fonetika. A to ne bi smjelo da bude tako: u ovim

pitanjima fonologija mora biti nadređena fonetici. Međutim, oni se nijesu toga pridržavali.

To nam jasno pokazuje njihova odredba, koja glasi ovako: »Poljska slova *ł* i l (tvrdo i meko l) u hrvatskosrpskom se pišu slovom l: *Wrocław* = Vroclav, *Poloniec* = Polonjec, *Włoszczowa* = Vloščova, *Iława* = Ilava; Albin = Albin, *Elzbieta* = Elžbjeta, *Leona* = Leon, *Kowalewo* = Kovalevo, *Lida* = Lida, Wieliczka = Vjelička« (str. 163).

Ovakvim rješenjem ne samo da je *fonologija žrtvovana fonetici*, nego je *zakazalo i fonetičko čulo naših pravopisaca:* oni čak ni ispred *i* ne čuju *lj* u poljskom jeziku! Moram priznati da me je baš ova njihova odredba ponukala da napišem ovaj članak. Kako stvari stoje sa dva poljska l-glasa? Istina je da se oni ne podudaraju fonetički sa odgovarajućim našim glasovima *l* i *lj*. Ali su zato naši *l* i *lj* odlična i najbliža supstitucija — koja može ponijeti i sačuvati fonološku opoziciju poljskog jezika. I dobar slavista neće se nipošto odreći te mogućnosti što mu je daje njegov maternji jezik, nego će je iskoristiti. Tim prije što mnoge važne opozicije poljskog jezika ne možemo nikako da sačuvamo — zbog nepodudarnosti inventarskog sistema poljskih i naših glasova. A ovdje, eto, odričemo se bez ikakvog razloga jedne dragocjene mogućnosti. Prema tome, lingvistički je ispravno jedino ovakvo rješenje: poljsko *ł* pisaćemo našim *l*, a poljsko *l* našim *lj*. Dakle ima da pišemo: *Kovaljevo* umj. Kowalewo, Kovaljevski umj. Kowalewski, *Ljida* umj. Lida, zatim *Ljeon*, *Vjeljička* i sl. Ovo nerazlikovanje toliko različitih poljskih suglasnika potpomognuto je tradicijom izgovora poljskih imena i toponima u velikim zapadnim jezicima: u njemačkom i francuskom. Ali nas to uopšte ne obavezuje, a osim toga Nijemci i Francuzi ne bi se sigurno odrekli takve mogućnosti kad bi je imali: oni znaju samo za jedan l-glas. (Ovo isto važi i za transkripciju ruskih l-glasova).

Još nam je ostao poljski suglasnik *rz*. Za razliku od češkog »parnjaka«, poljski nam suglasnik ne pričinjava nikakvih poteškoća. Danas se ovaj glas poljskog jezika fonetički potpuno izjednačio sa etimološkim *ž*, i tako se izgovara. Nema nikakve razlike u izgovoru između praes. 3 sg. *on moze* i imenice *morze* = more. Inače ovaj glas je kontinuanta opšteslovenskog umekšanog r. Zbog svoje umekšanosti takvo r je izlučilo iza sebe frikativni elemenat tipa *ž* nepotpunog obrazovanja. Taj stadijum sačuvali su Česi, a kod Poljaka je u daljem razvoju sekundarni elemenat sasvim prevagnuo, i tako se danas samo on izgovara. Prema tome poljsko *rz* ne zadaje nikakvih teškoća: pisaćemo ga sa našim *ž*, jer ono i jeste to. Ovdje bih još napomenuo da se u našoj svakodnevnoj praksi često brka poljska situacija sa češkom: pošto se češko ime *Jiří* izgovara *Jirži*, onda će se i poljsko ime *Jerzy* na našim radio-stanicama i u dnevnoj štampi čuti kao *Jerži*. A ispravno je jedino da se poljsko ime u našem jeziku piše i izgovara *Ježi*. Ovo nas podsjeća na brkanje grafije čeških i poljskih prezimena na *-ski* i na *-cki*: u poljskom jeziku ona se pišu tako, a u češkom sa jeri (y) (razumije se, riječ je o izvornom pisanju).

Pri transkribovanju sa slovenskih jezika koji se služe latinicom mi se moramo držati ovoga načela: *gdje god se može sačuvati relevantna opozicija*

JAVNA NAUČNA USTANOVA INSTITUT ZA JEZIK SARAJEVO BIBLIOTEKA

kojeg slovenskog jezika, mi tu moramo tražiti prikladnu supstituciju, ne obzirući se previše na fonetiku. Ukoliko je veća podudarnost između fonemskog inventara, to je i mogućnost transkripcije veća. Najlakše nam je transkribovati sa slovenačkog jezika. Najteže je sa poljskoga, jer se on u svojoj samostalnoj evoluciji fonetički ponajviše udaljio od našeg jezika. Malo je lakše sa češkog, a sa slovačkoga je najlakše — od svih zapadnoslovenskih jezika. Slovački nam je fonetički bliži ponajviše zbog nepostojanja rogatoga *r* i zbog postojanja glasa *lj*.

Pokušao sam da lingvistički vrednujem neke odredbe našeg pravopisa koje se tiču ovih pitanja, i da ponegdje dadem drugačije prijedloge. Pri tome sam se rukovodio fonološkim kriterijumima, a poštovao sam i fonetičku vjernost originalu gdje god je to bilo moguće. Termin transkripcija upotrebljavao sam u jednom pomalo neterminskom smislu, više školskom, u značenju: pisanje tuđih imena na način kako je to uobičajeno u uzusu našeg tzv. fonetičkog pravopisa.